

'Eguzki-lore' (carlina): element natural i patrimoni immaterial pirinenc, esdevingut símbol identitari i recurs econòmic basc

'Eguzki-lore', patrimoni immaterial materialitzat en un element natural a tots els Pirineus i més enllà

El 2019 vaig poder constatar la presència de carlines a les portes d'algunes cases durant les Trobades de Sureda, gairebé a tocar del Mediterrani. Quan ho vaig comentar en un programa de Ràdio Euskadi, el que em va estranyar va ser la sorpresa de l'entrevistador, especialista de l'Eusko Ikaskuntza (Societat d'Estudis Bascos), que desconeixia la dada. I això que Violant i Simorra la constata des del País Basc «fins al Pirineu més oriental». Perquè l'*eguzki-lore* («flor solar») és emblemàtica, més que del patrimoni immaterial, de la identitat basca.

Sí, però no només basca. Ni tan sols únicament dels Pirineus. Al departament occità d'Avairon se'n poden trobar, ja siguin originals o reproduccions, en molts pobles. Tant és així que els rètols anunciadors de l'autovia i la pàgina web de turisme identifiquen la comarca de L'Arzac amb la carlina.¹ (Imatge 1)

És habitual recórrer a elements naturals, artificials o mixtos com a protectors de cases, heretats, persones... Així mateix, la classificació pagà/cristià resulta sovint arbitrària, o tal vegada un intent d'adequar a la nostra percepció una realitat molt més complexa del que ara ens sembla. Des de la Bretxa de Rotllà fins a l'os, passant per l'arc blanc, la sal, les nits de solstici o l'arc de Sant Martí, la mirada a la natura constituïa una cosmovisió propera en el temps, però totalment allunyada del nostre mode de vida actual.

Sabem quan i com es va modificar radicalment aquesta mirada a la natura, durant la segona meitat del segle xx. Des de quan era així? És una pregunta necessària, però capciosa. Perquè l'única resposta vàlida és: «No ho sabem, i no es pot saber.» Se sol

Imatge 1

Xabier Kerexeta i Erro, tècnic superior d'etnografia de la Diputació Foral de Guipúscoa

Paraules clau: eguzki-lore, carlina, patrimoni immaterial, identitat col·lectiva, Pirineus, País Basc

considerar que les creences paganes, per definició, són anteriors al cristianisme, una mena de supervivència en un entorn cristià oficial, fins i tot clandestina o dissimulada. No ha de ser així necessàriament. La religiositat popular ha inclòs elements cristians i pagans amb una naturalitat ara sorprenent. Al cap i a la fi, si no hi ha contradicció, totes dues poden ser complementàries. I encara més, molts elements en teoria purament cristians es reinterpretaven popularment fora dels dogmes de l'Església. Un exemple:

El plafó informatiu de l'ermita de Sant Lliser o Sant Lleir (no aclareix si és un nom anterior, posterior o una varietat local), al bosc de Virós (Pallars Sobirà), no ens parla del personatge històric, el Bisbe Glycerius, ni tan sols de la seva hagiografia més o menys oficial, farcida de fets que –suposadament– van tenir lloc als dos vessants dels Pirineus. Només ens fa saber que és «el sant que fa ploure».

Tornant a la carlina: des de quan compleix la funció portadora dels beneficis de la llum solar? Ho fa en tots els territoris des de la mateixa època, i sempre interpretada de la mateixa manera? El desinterès –fins i tot menyspreu– envers les creences populars, titllades de superstició (primer en contrast amb les creences religioses, posteriorment incloent-les), va fer que no es documentessin fins que el folklore, com a disciplina més o menys científica, va començar a recollir dades de la tradició oral, en el nostre cas molt a finals del segle XIX i de manera irregular.

El nom basc de la flor, tot i que és molt gràfic, no dona pistes de la seva implantació. El fet que sigui relativament freqüent trobar-la (rarament en exclusiva, sinó combinada amb creus, potes d'animals, etc.) en cabanes de pastors de zones amb molts megàlits ha fet que algunes persones arribessin a la conclusió que l'origen d'aquesta tradició és prehistòric.

Però això, tot i que és freqüent en el que podríem anomenar «neomitologia basca», no té cap altra base documental que la voluntat de creure-ho. Si trobem més *eguzki-lore*s en comarques de muntanya que a la costa és, per començar, perquè creixen en aquest hàbitat, i res no ens fa pensar que hi hagués una mena de tràfic de carlines de les comarques pastorals a les agrícoles durant les transhumàncies. (Imatge 2)

El diccionari de mitologia basca de Barandiaran (natural de Guipúscoa, però que va fer recerca en tots els territoris bascos), un referent imprescindible, només hi dedica una línia, i dins de la veu *eguzki*, molt més àmplia.

El diccionari trilingüe èuscar/castellà/francès d'Azkue (biscaí, però també investigador en tots els territoris de parla basca), el 1905, només recull la variant dialectal labortana d'*iguzki-lore* per al gira-sol. ¿El seu informant va assenyalar específicament aquesta planta no habitual en l'entorn atlàntic basc, o l'autor ho va donar per fet quan va recollir el terme perquè no coneixia aquesta denominació per a la carlina? Perquè, per a la *Carlina acaulis* recull el terme *astalarra*, traduïda al castellà com a *ajonjera* (en aquest cas, sense corresponent francès). *Astalarra* també es fa servir per a altres cards silvestres.

Imatge 2. Carlina a les pastures de Tromosa, Bigorra

Imatge 3

Imatge 4. Besta Berri d'Heleta, Baixa Navarra

El botànic navarrès Lacoizqueta, que en el seu diccionari publicat el 1888, també trilingüe, hi afegeix el nom científic de les plantes, en el cas de la *Carlina acaulis* recull el terme *basakarda*. És molt probable que el terme *eguzki-lore* existís, però sembla que el seu ús no estava gaire estès.

D'altra banda, Barandiaran en coneixia el nom i la funció immaterial, però no li va semblar destacable entre els molts elements apotropaics, pagans, cristians o cristianitzats que ens van arribar al segle xx. Curiosament, l'homenatge que li van retre el 1992 es va il·lustrar amb una *eguzki-lore*, senyal que aleshores ja complia una funció identitària més que no pas patrimonial. (Imatge 3)

El que sí que tenia molt de valor en la mentalitat tradicional era la festa del Corpus, en èuscar denominada *Besta Berri* (Festa Nova), tot i que se celebra des del segle XIII.

Aquesta festivitat aplega molts elements religiosos i profans, i fins i tot podria dir-se que alguns de pagans (la profusió de plantes sembla una exaltació de la natura, però això no és incompatible amb el cristianisme). El seu folklore és molt ric i varia segons l'època i el lloc. Tanmateix, hi ha un element central: la custòdia. Un dels noms que rep en èuscar és *eguzki saindua*, literalment «sol sant». No és estrany, perquè acostuma a ser d'or i amb un cercle de raigs per col·locar-hi l'hòstia. Tampoc és estrany que es facin servir com a metàfora de la divinitat l'or –el metall preciós per excel·lència– i el sol, l'astre rei. Un altre exemple de com en la mentalitat tradicional es pot atribuir a un element natural un valor supranatural, en aquest cas un valor cristià. (Imatge 4)

Ara la pregunta és: *eguzki-lore* s'ha estès com a terme i com a amulet a partir d'aquesta identificació? És anterior però es va estendre més quan se li va atribuir aquest nou caràcter? Potser no hi té res a veure, però a Aragó es constata la funció apotropaica en portes i finestres tant de carlines com de representacions de custòdies.² Perquè donem per fet que el terme *eguzki-lore* es va estendre com a metàfora del sol. Fins i tot Violant i Simorra diu que és així, i considera «desvirtuat» el significat del Pirineu oriental. No diu, però, quin és. A mi, a Sureda, una senyora em va explicar que era un regal dels nois a les seves xicotes. Va reconèixer, però, que només ho havia sentit a dir. És cert que la flor viva

s'obre o es tanca segons el grau de llum, la qual cosa en facilita el caràcter metafòric solar. Però també és cert que dura molt més que qualsevol altra flor, així que podria ser una metàfora de l'amor «per sempre». (Deixo de banda la versió culta que relaciona la carlina amb Carlemany o Carles V perquè no és popular pirinenca.)

Només vull constatar que l'ús d'elements naturals com a protectors sobrenaturals no ha de ser necessàriament anterior al cristianisme, ni paral·lel, ni molt menys contraposat. És evident la capacitat de sincretisme de la religiositat popular, que respon a necessitats de protecció de les comunitats agropastorals amb els recursos naturals i els condicionaments ideològics de cada moment i lloc.

En certa manera això continua sent així: la comunitat urbana basca, en general poc creient –fins i tot anticristiana en molts casos–, però idealitzadora d'un món tradicional suposadament pagà i connectat a la natura, reinterpreta i dota de noves forces simbòliques un element natural protegit, difícil de veure en el seu entorn i molt evocador. Per exemple, a la pel·lícula *Irati* (Paul Urkijo, 2022), l'*eguzki-lore* es contraposa a la creu i als cristians que exploten el bosc.

L'*Atlas etnográfico de Euskal Herria*, en el volum dedicat a la llar i la família, recull l'existència d'aquest costum i de creences associades (contra el llamp, contra les bruixes i/o els mals esperits, en alguns llocs collida el matí de Sant Joan...). També documenta, a les comarques castellanitzades, el terme *flor del sol*, tot i que a les de parla basca té altres noms, com *kardu santua* (card sant).

Afegeix que «antigament va tenir un significat protector de la llar», però finalitza amb el paràgraf següent: «Avui dia és freqüent veure l'*eguzki-lore* a moltes portes com a nou element decoratiu. Tal com assenyalen els informants d'Aoiz (Navarra), aquests últims anys són els joves els que col·loquen aquesta flor a les portes de les cases».³

Merament decoratiu? Des de fa alguns anys, davant les dificultats i les restriccions legals per collir-les, una floristeria de Navarra les cultiva i les ven.⁴ D'altra banda, una altra empresa alabesa les conrea i en ven les flors i les llavors, així com joies inspirades en la flor.⁵ En tots dos casos, per tal de promocionar-les es fan servir llegendes o termes més neomítics que tradicionals, i s'insisteix en el seu caràcter basc.

'Eguzki-lore': d'exemple del pensament màgic tradicional a símbol identitari basc en una societat consumista

A totes les comarques dels Pirineus hi ha cases amb carlines a les portes, en general de fa temps, segons el que es desprèn del seu estat. Al País Basc, en canvi, moltes són més recents, grans i boniques, tant collides com comprades. Es troben en àmbits urbans, en localitats rurals i, més que en les actuals cases de pagès, les veiem en segones residències. En canvi, ara és estrany veure-hi nous crucifixos, sagrats cors o altres elements catòlics, abans molt habituals. (Imatge 5)

Imatge 5. *Eguzki-lore* i, a sobre d'una creu, sagrat cor amb una fórmula en èuscar

Ara tenen un altre significat, identitari, i es poden trobar *eguzki-lores* naturals, artificials o imatges a la porta o a l'interior d'una (perquè no les robin, perquè ara això passa), i no només d'una casa, sinó també d'un comerç, un vehicle, etc. N'hi ha en esqueles i sepulcres, soles o al costat de creus o *lauburus*, tot i no tractar-se d'un element funerari. Acompanya postals de Nadal, tot i que no respon a la seva simbologia. N'hi ha en anuncis de festes o altres esdeveniments de les comunitats basques a l'estranger. Forma part de logos d'associacions juvenils, veïnals i ecologistes, i de col·lectius de tota mena. Acompanya els noms d'alguns bars i d'altres establiments d'hostaleria. Fins i tot una fisioterapeuta especialitzada en medicina tradicional xinesa, a Irun, ha decidit publicitar-se com a *Eguzkilore*. (Imatge 6)

Es pot trobar en tota mena de joies, des de la gamma alta fins a la bijuteria.⁶ A l'edifici Kubo de Sant Sebastià, seu del Festival de Cinema i d'altres esdeveniments internacionals, s'hi promocionen joies amb el seu nom en anglès, *sunflower*, al costat d'altres icones basques.

També apareix en peces de roba, sobretot en samarretes.⁷ Fins i tot hi ha una versió d'*eguzki-lore* que imita el tradicional brodat en punt de creu blau, fet que representa una renovació de la iconografia basca, ja que aplega dos elements tradicions en principi molt diferents.⁸ I des del 2020, també la podem veure en mascaretes.

Es pot trobar estampada en vaixelles, caps de caramels, coixins, rellotges o adhesius. Es fabriquen per penjar a les parets o per col·locar sobre els mobles, i n'hi ha de metall, de fusta, de plàstic, de tela o de paper. Se'n fan recreacions força fidedignes o versions bastant lliures.⁹ La fan servir per recaptar fons col·lectius de tota mena.¹⁰ (Imatge 7)

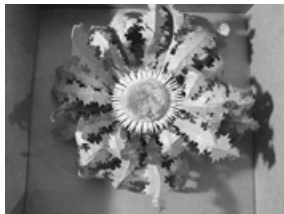
La primera ruta de l'*escape room* donostiarra Mitologik és «*En busca del Eguzkilore*», en masculí (com que l'èuscar no té gènere, en castellà es fa servir tant la forma femenina, per «*flor*» [*lore*], com la masculina, per «*sol*» [*eguzki*]).¹¹

Símbols identitaris: una realitat canviant en el temps i l'espai

Vaig aprofitar el viatge a les Trobades de Matamala per visitar el Museu Municipal de Llivia i la seva col·lecció provinent de la farmàcia Esteva. A la botiga, hi vaig veure una llista de productes elaborats per un taller de ceràmica de la localitat veïna d'Angostrina. Entre reproduccions de pots de farmàcia hi havia un espai que corresponia a «*carlines*». Vaig preguntar al mostrador i la responsable (que es pensava que era valencià) em va dir: «*la carlina és l'eguzki-lore*». Així, directament, com si un valencià hagués d'entendre millor una paraula basca que la catalana. I em va explicar que als Pirineus tenia un caràcter

Imatge 6. A Zubieta, Navarra, diversos rètols que indiquen el nom de les cases s'acompanyen d'*eguzki-lores*

Imatge 7. Un taller ocupacional de persones amb discapacitat intel·lectual les ven en diferents formats, amb explicacions en èuscar, castellà, anglès, francès i català

protector de la casa, etc. Res de nou, tret de l'ús del terme basc a la Cerdanya, segurament perquè traduït explica millor, en la seva semblança formal (el disc groc i la sensació de moviment dels raigs per la irregularitat de les fulles), la creença que el sol, i en general la llum del dia, protegeix de tota mena de mals nocturns, en especial dels sobrenaturals.

Al taller en vaig comprar un exemplar, amb el text explicatiu en català i francès del que acabo de comentar, i que començava amb la paraula *eguzki-lore*.¹² És a dir, per al públic probablement turista el seu atractiu radica, més que no pas en el gust estètic per l'objecte en si, a endur-se a casa un símbol del patrimoni immaterial pirinenc, molt lligat a la natura i les creences ancestrals, tant que es recorre a la llengua basca, potser percebuda com a preindoeuropea, prehistòrica, atàvica, tel·lúrica... (Imatge 8)

És molt interessant, perquè al País Basc francès l'*eguzki-lore* amb prou feines es comercialitza. Només l'he vist en pòsters a la venda en un parell de botigues de records, i en el nom d'una altra botiga, a Donibane Garazi (oficialment només en francès, Saint-Jean-Pied-de-Port). A part d'això, el *lauburu* (la «creu basca» de quatre caps), la pilota, la txapela, l'ovella (el formatge Ossau-Iraty és molt prestigiós) i fins i tot el «piment d'Espelette» (també amb la seva pròpia denominació d'origen) continuen ocupant els primers llocs en la llista de *souvenirs*. A diferència de la carlina en el Pirineu català, els productes bascofrancesos gairebé no tenen caràcter identitari entre la població local; només són tòpics, en molts casos molt recents, buits d'un altre contingut que no sigui el consum turístic, i de fabricació industrial, no artesanal. En aquest sentit, ja vaig parlar del contenciós del «véritable linge basque» a les Trobades de Montanui.

La conversió en producte propi de l'*eguzki-lore* per part d'un taller català artesanal de ceràmica no és el que ara es denomina una apropiació cultural; en qualsevol cas, només de la denominació. I encara més, al Pirineu català, tal com em va comentar una assistent a la trobada, no és estrany trobar-hi carlines, i per això encara se'n poden veure a moltes cases. ¿És simplement un element apotropaic tradicional, que es continua mantenint potser més per inèrcia que per creença en les seves virtuts? Possiblement, però també és probable que s'estigui creant una nova relació identitària.

Tenint en compte les limitacions productives de l'artesania familiar, la idea del taller d'Angostrina, sense negar-li l'aspecte comercial, es pot entendre com la posada en valor, més que d'un recurs natural, d'un patrimoni immaterial. No en va en vaig tenir coneixement en un museu, al costat de reproduccions de peces històriques. Aquí ja hi ha un canvi de percepció, no només perquè l'element natural s'ha convertit en un artefacte que el representa i el substitueix. El natural crec que està protegit per llei, tot i que algú em va assegurar que a la Cerdanya es podia collir sense problemes, potser perquè es troba en espais no protegits? La qüestió és que en alguna comarca occitana ja se'n podeu veure representacions en metall o en fusta a les portes. Al País Basc també, segurament perquè

Imatge 8

és difícil trobar l'*eguzki-lore* a la natura, i perquè els exemplars cultivats no són barats. Unes setmanes abans de la trobada, vaig ensopegar en una xarxa social amb un article del magazín *La Mira*. Em va cridar immediatament l'atenció la primera foto, de Pep Companys Huguet, i encara més el text que l'acompanyava: «Al costat d'una *Carlina acaulis*, el poeta Lluís Calvo recorda un passat que plasma entre paraules amb l'escenografia permanent del Pallars Sobirà, a casa dels seus ancestres.»¹³ Així doncs, no era casualitat que es triés aquest escenari per presentar el poeta. Ho va decidir ell? El fotògraf? L'entrevistadora? En qualsevol cas, és un ús conscient de la carlina com a element vinculant del protagonista amb els seus orígens, perquè és poc probable que simplement continuï creient en el seu poder màgic segons la mentalitat tradicional.

Una altra cosa és fer el salt qualitatiu «a la manera basca» i considerar-la un símbol identitari nacional, o si més no comarcal. És cert que Catalunya és territorialment i paisatgísticament més gran i variada que el País Basc, però també és cert que al País Basc l'ús tradicional de l'*eguzki-lore*, encara existent, tampoc estava tan generalitzat com pot semblar ara, perquè no es dona en totes les comarques i, per descomptat, no ha estat l'únic element protector, natural o artificial, que s'ha col·locat a les portes. Així doncs, hi pot haver un altre factor: la denominació. Si en català es denominés «flor del sol» o alguna cosa semblant, potser en les darreres dècades també s'hauria estès més en àmbits no pirinencs.

Perquè *eguzki-lore*, aquest nom tan gràfic, a la pràctica s'ha convertit en l'única paraula per definir totes les varietats de *Carlina acaulis*, *angelica* i *acanthifolia*. De fet, en castellà ara també se la coneix així al País Basc. Però, d'acord amb el que ja s'ha dit, té altres noms, que possiblement es feien servir més en el passat. Segons la Viquipèdia, també es denomina –o es denominava, tenint en compte l'èxit del primer terme–, *kardalora*, *astalarra* o *basalarra*. El primer terme vol dir literalment «flor de card», mentre que els altres fan referència al seu aspecte aspre i al seu caràcter silvestre (com *basakarda*, que, d'acord amb les meves informacions, és el primer terme documentat, en el diccionari de Lacoizqueta). S'hauria estès el seu ús com a element identitari amb noms tan poc suggeridors i etimològicament tan «poc bascos»? (*karda* i *lore* provenen del llatí). S'hauria estès si el muntanyisme basc –fenomen sociocultural més que esportiu– no hagués sorgit fa un segle en ambients urbans per buscar el contacte amb «el que és propi»? Cal tenir en compte que aleshores la muntanya no es percebia com un mer espai natural, sinó com una mena d'espai de reserva de la llengua i les tradicions basques. L'excursionisme català, en canvi, va tenir un altre origen i un altre recorregut. La inauguració el 2024 d'un museu a Tolosa ens permetrà entendre millor aquesta connexió identitària entre muntanyisme i cultura basca.

La societat ha canviat molt en aquest segle, així com la seva identitat i, per tant, també els símbols que la reflecteixen. L'*eguzki-lore* sembla que encara aplega moltes qualitats al seu favor, com ara les inquietuds mediambientals o les creences paganes –suposat reducte d'autenticitat–, vinculades a la natura, autòctones, tolerants i sincrètiques, contraposades al cristianisme (religió imposada i repressiva, d'origen forà, etc.), i amb un nom basc fàcilment comprensible i no conflictiu.¹⁴

Perquè tot el que està relacionat amb la llengua basca és, com a mínim, motiu de

Imatge 9

controvèrsia. El 14 de novembre de 2022 es va presentar oficialment la «mà d'Irulegi», una placa de bronze amb una inscripció en llengua vascona. Per la seva inscripció (la primera paraula –i única– que sembla comprensible és *sorioneku* o *sorionegu*, i *zorion* significa «bona fortuna») i pel fet d'haver estat clavada a la porta d'una casa, devia complir la mateixa funció apotropaica que l'*eguzki-lore* (comparació amb què l'informatiu d'Euskal Telebista va presentar-ne la infografia). (Imatge 9)

Té uns 2.100 anys i està escrita en caràcters ibers, amb un signe que només apareix en altres inscripcions de la zona vascona, per la qual cosa podria ser indicatiu d'un fonema propi. És una de les deu troballes arqueològiques de l'any, segons la revista *Heritage Daily*. Indubtablement, però des del punt de vista identitari l'interessant és que la notícia es presentés al més alt nivell institucional de Navarra, d'una Navarra foral en què la llengua basca només és oficial (i només en teoria) en una part del territori, mentre que en una altra part no té oficialitat i a la zona «mixta» (intermèdia) la seva oficialitat és molt limitada. Irulegi es troba en aquesta zona, molt a prop de Pamplona. Un sector de la població ha intentat minimitzar el valor lingüístic de la troballa, i un altre l'ha celebrat com si es tractés d'una victòria política. L'endemà, ja hi havia tot un marxandatge de samarretes amb la mà d'Irulegi.

La marca de joies Eguzki-lore¹⁵ ha incorporat al seu catàleg penjolls amb la reproducció de la mà, i ha signat un conveni de suport econòmic amb la Societat de Ciències Aranzadi perquè continuï excavant a Irulegi.¹⁶ Un article del diari *Berria* esmenta també altres joies que responen al gust de cert públic per les joies simbòliques i identitàries: *lauburus*, animals de pintures rupestres, algun edifici emblemàtic i, per descomptat, *eguzki-lores* i ara mans d'Irulegi.¹⁷ A la trobada vaig mostrar una bombonera adornada amb una *eguzki-lore* que venien els estudiants de secundària de l'Institut Hirubide d'Irun per al viatge de fi de curs.

La mateixa setmana que es va publicar la troballa d'Irulegi, l'empresa comercialitzadora de les bomboneres els va oferir, per al curs següent, canviar la imatge de l'*eguzki-lore* per la mà d'Irulegi.

Som davant del destronament de l'*eguzki-lore* al País Basc i del seu auge al Pirineu català? No ho crec. En tot cas, compartirà l'espai amb altres símbols bascos, i amb la diferència –pel que fa al *lauburu* i la mà de bronze– que la seva politització és considerablement menor. Quant al cas català, caldrà observar-ne el curs.

Els elements naturals ja no són, si és que alguna vegada ho van ser, mers recursos econòmics. Les creences tradicionals no eren estàtiques, com tampoc no ho són les percepcions que hi projectem. Els símbols reflecteixen i alhora reforcen identitats col·lectives, i aquestes estan en transformació constant.

Bibliografia

- AZKUE, Resurrección María de (1984): *Diccionario vasco-español-francés*, Euskaltzaindia, 1984.
BARANDIARAN, José Miguel de (1972): *Diccionario ilustrado de mitología vasca*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
BIERGE, Ana i Fernando (2000): *Libranos del mal: Creencias, Signos y Ritos Protectores en la Zona Pirenaica Aragonesa*, autoedició, ISBN 84-922263-1-5.
LACOIZQUETA, José María de (1888): *Diccionario de los nombres euskaros en correspondencia con los vulgares, castellanos y franceses y científicos latinos*, Gobierno de Navarra, Pamplona (edició facsimil de 1994).
VIOLANT I SIMORRA, Ramon (1985): *El Pirineo Español*, Alta Fulla, Barcelona.

Notes

- 1- <https://www.tourisme-aveyron.com/fr/voir-faire/decouvrir-aveyron/grands-paysages/le-larzac/decouvrir-le-plateau-du-larzac>
- 2- <https://excursionismecientific.net/2023/02/08/lindes-a-salgueda/>
- 3- https://atlasetnografico.labayru.eus/index.php/Eguzki-lorea_flor_de_cardo
- 4- <https://www.floristerialorea.net/floristeria/eguzkilores>
- 5- <https://maghu-eguzkilore.com/>
- 6- <https://aparte.eus/saltokiak-eta-azokak/?lang=eu>
- 7- <https://www.zerbaitberesia.com/camisetas/192-camiseta-eguzkilore.html>
- 8- <https://www.kattagorria.com/eu/kamixetak/351-eguzkilore.html>
- 9- <https://www.artesianivasca.es/35-eguzkilore>
- 10- https://okille-tailerra.business.site/?utm_source=gmb&utm_medium=referral
- 11- <https://www.mitologik.com/eu/1-ibilbidea-eguzkilorearen-bila/>
- 12- <https://poterielafirme.com/> + <https://www.facebook.com/reel/957691185617300/>
- 13- <https://www.lamira.cat/persones/1919/viatge-al-cor-de-l-luis-calvo>
- 14- https://www.muyinteresante.es/naturaleza/articulo/que-es-el-eguzkilore-descubre-la-planta-emblematica-del-pais-vasco-691671267602_17/12/2022
- 15- https://eguzkilorejoya.com/?gclid=Cj0KCQiA7bucBhCeARIsAIOwr-9MqNkxzCrzvksVmdhLhL_netdJfp3imEFTDrnVdyT23obQe-KLnpwaAq1eEALw_wcB
- 16- <https://twitter.com/aranzadi/status/1614397035125301248>
- 17- <https://www.berria.eus/paperekoa/1920/038/001/2022-12-13/sinboloak-bitxi.htm>

